

БУХГАЛТЕРСЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ОБЛІГАЦІЯМИ

Проведено критичний аналіз фондового ринку; досліджено питання відображення операцій з облігаціями на рахунках бухгалтерського обліку

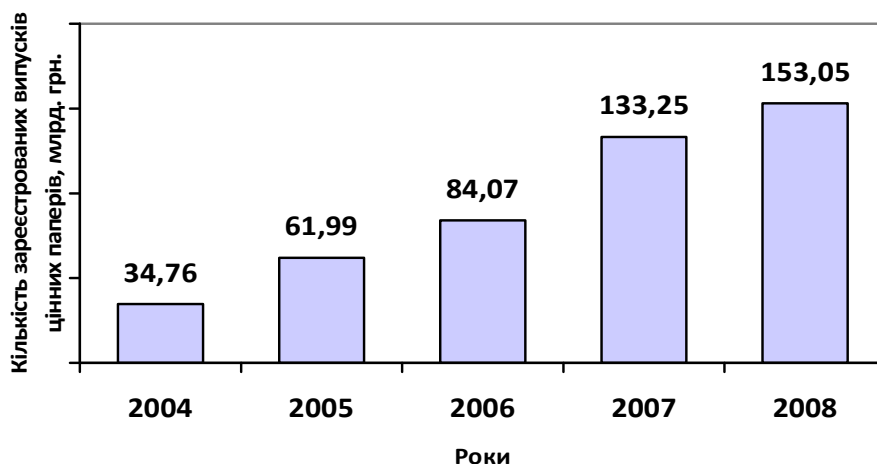
Постановка проблеми. Ринок цінних паперів останнім часом привертає пильну увагу як професійних учасників, так і суб'єктів господарювання та громадян України. Він є важливою складовою фінансового ринку, що забезпечує розподіл грошових коштів між суб'єктами економічних відносин шляхом випуску цінних паперів. Загалом цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, які посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам. Цінні папери обертаються на ринку і в результаті цього приносять дохід. Відповідно до чинного законодавства в Україні у цивільному обороті можуть бути пайові цінні папери (акції, інвестиційні сертифікати), боргові цінні папери (облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі), іпотечні цінні папери (іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні, сертифікати ФОН), приватизаційні цінні папери, похідні цінні папери, товаророзпорядчі цінні папери.

Швидкі темпи розвитку ринку цінних паперів в Україні зумовлюють актуальність дослідження питань відображення операцій з облігаціями в системі бухгалтерського обліку. Відповідно до річного звіту Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР) станом на 31.12.2008 р. загальний обсяг випусків цінних паперів, зареєстрованих ДКЦПФР, становив 577,38 млрд. грн. [6]

У 2008 році ДКЦПФР зареєстровано випуски цінних паперів на суму 153,05 млрд. грн. (рис. 1), у тому числі:

- акцій 46,14 млрд. грн.;
- облігацій підприємств – 31,35 млрд. грн.;
- облігацій місцевих позик – 974,00 млрд. грн.;
- опціонів – 0,27 млрд. грн.;
- інвестиційних сертифікатів КУА пайовими інвестиційними фондами – 65,37 млрд. грн.;
- акцій корпоративними інвестиційними фондами – 8,89 млрд. грн.;
- сертифікатів фонду операцій з нерухомістю – 54,5 млрд. грн.;
- звичайних іпотечних облігацій – 270,00 млрд. грн.¹

¹ Річний звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2008 рік. / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] // Режим доступу до звіту: <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx?PagelId=12>.

Рис. 1. Обсяг зареєстрованих ДКЦПФР випусків цінних паперів у 2004-2008 рр.²

Як видно з наведених даних обсяг облігацій, зареєстрованих ДКЦПФР, значно перевищує інші види цінних паперів, таких як акції, опціони, інвестиційні сертифікати. А тому на сучасному етапі розвитку фондового ринку в Україні операції з облігаціями стають дедалі популярнішими, що підтверджується наступними цифрами: якщо світове фінансове багатство прийняти за 100 %, то готівкові гроші складають 14 %, акції – 40 %, а облігації – 46 %. [2, с. 18]

Важливо зазначити, що неабияке місце в аналізі фондового ринку займає бухгалтерський облік. Звісно, на кожному підприємстві є свій бухгалтер, який здійснює необхідні розрахунки, розраховує виручку підприємства, суму податків тощо. Саме бухгалтерський облік може дати відповідь на питання ринку цінних паперів “Що ж робити?” – купляти чи продавати облігації або почекати кращих часів.

Крім того, провести глибокий аналіз фондового ринку без знань бухгалтерського обліку практично неможливо, оскільки акцент робиться на фінансові показники підприємства, дослідження його активів та пасивів, доходів від видів діяльності, показниках ліквідності, норми прибутку тощо. А тому для здійснення точного та продуктивного аналізу потрібно дослідити бухгалтерське відображення операцій з облігаціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем бухгалтерського обліку, аналізу та контролю операцій з облігаціями здійснювали ряд науковців, зокрема: Ю.М. Арапін, І.А. Бойко, М.І. Бондар, Б.В. Бондарев, О.Г. Величко, Ю.Н. Воробйов, Е.С. Гейєр, І.А. Іваненко, М.С. Коваль, Т.В. Ковальова, О.В. Криворучко, О.І. Лебідь, С.З. Мошенський, О.Р. Новаківський, Н.А. Пономарьова, С.І. Прилипко, С.Ю. Рагуліна, І.Л. Сазонець, Б.М. Сердюк, І.В. Стешенко, М.А. Студеннікова, С.Ю. Фомічова, М.М. Шевченко та інші.

² Річний звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2008 рік. / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] // Режим доступу до звіту: <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx?Pagelid=12>.

Метою дослідження є вивчення та аналіз фондового ринку в Україні та операцій з облігаціями для удосконалення їх бухгалтерського відображення.

Виклад основного матеріалу. Більшість підприємств має в своєму розпорядженні тимчасово вільні грошові кошти, крім тих, які необхідні для здійснення поточної діяльності. Для отримання прибутку такі тимчасово вільні кошти підприємство може інвестувати в окремі об'єкти різних галузей економічної діяльності.

У процесі управління інвестиціями підприємства основна увага акцентується на виборі та реалізації найбільш ефективних форм реальних і фінансових інвестицій з метою забезпечення високих темпів його розвитку, розширення економічного потенціалу підприємства.

Основним органом, що регулює фондовий ринок в Україні, є ДКЦПФР. До спектру її завдань входить попередження правопорушень на ринку цінних паперів, забезпечення захисту прав акціонерів. Відповідно до цього завдання ДКЦПФР проводиться постійна робота з розробки та прийняття ряду законодавчих та нормативних актів.

Ще одним завданням, яке ставить перед собою Комісія, є створення дієвої системи розкриття інформації емітентами цінних паперів, завдання полягає у поширенні в середовищі емітентів культури розкриття інформації інвестору. Розкриття інформації не повинно бути лише обов'язковою формальністю. Емітент повинен усвідомити, що публікування проспекту емісії чи надання регулярної звітності, має практичну користь для залучення інвестора. Тому запровадження Комісією вимог до інформації про випуск цінних паперів та звітності емітентів, які б дали можливість емітенту звернути увагу інвестора на суттєві показники своєї діяльності, має сприяти виникненню добрих традицій та впровадженню сучасних стандартів добровільного та свідомого розкриття інформації.

Формування в бухгалтерському обліку інформації про залучення позик шляхом випуску облігацій, а також про витрати, пов'язані з обслуговуванням випущених підприємством облігацій, проводиться відповідно до правил, встановленими П(С)БО 11 "Зобов'язання", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 січня 2000 року № 91 та П(С)БО 13 "Фінансові інструменти", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 2001 року № 559. Також деякі моменти уточнюються в Інструкції по застосуванню Плану рахунків. Якщо всі сформульовані вимоги звести до декількох тез, то отримаємо наступну картину.

По-перше, по емітованих облігаціях виникають довгострокові зобов'язання (п. 7 П(С)БО 11) і ці зобов'язання можна назвати фінансовими інструментами, а конкретніше – фінансовими зобов'язаннями, тобто контрактними зобов'язаннями передати грошові кошти власникам облігацій (п.4 П(С)БО 13).

По-друге, згідно п. 29 П(С)БО 13 фінансові зобов'язання спочатку оцінюють і зараховують на баланс за фактичною собівартістю, яка включає:

- справедливу вартість активів, отриманих в обмін на фінансовий інструмент;
- витрати, безпосередньо пов'язані з вибуттям фінансового інструменту (комісійні винагороди, обов'язкові збори, платежі і ін.).

По-третє, у відповідності з п. 10 П(С)БО 11 довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки, на дату балансу слід відображати за їх справедливою

вартістю, тобто дисконтованій сумі майбутніх платежів, яка, як очікується, буде необхідна для погашення зобов'язань в процесі звичайної діяльності підприємства. Для довгострокових облігацій визначення справедливої вартості проводиться через амортизацію собівартості (п. 31 П(С) БО 13) і вимагає, щоб на кожну наступну після визнання дату балансу фінансові зобов'язання оцінювалися саме таким чином.

Загальний порядок обліку облігацій за амортизованою собівартістю визначається таким чином, що позитивна різниця між номінальною вартістю облігацій і вартістю їх продажу (тобто дисконт, що надається інвесторам – власникам облігацій при продажі) або негативна різниця між цими вартостями (так звана премія) не списується на витрати або доходи в тому ж періоді, коли виникає. Ця позитивна або негативна різниця (сума дисконту або премії) пропорційно розподіляється між періодами нарахування відсотка, від дати розміщення облігацій до дати їх погашення. І хоча механізм амортизації дисконту або премії для емітентів облігацій в національних стандартах бухгалтерського обліку не описаний, традиційно орієнтуються на норми П(С)БО 12, в якому викладені методи амортизації дисконту або премії для інвесторів – власників облігацій. Відповідно до нього для амортизації застосовують метод рівномірної амортизації або метод ефективної ставки відсотка. Перший метод з названих припускає, що від дати розміщення облігацій до дати їх погашення за кожен період нарахування відсотків списуються однакові суми, а другою вимагає використання формули для розрахунку ефективної ставки відсотка.

Необхідно зазначити у даному випадку, що при розміщенні облігацій на етапі емісії ні дисконт, ні премія не виникали. Вони можуть з'явитися у разі перепродажу раніше викуплених облігацій власної емісії за ціною нижче або вище за номінальну вартість.

По-четверте, при обліку довгострокових зобов'язань по випущених процентних облігаціях відсотки слід нараховувати в кінці кожного звітного періоду, незалежно від того, повинні вони виплачуватися чи ні. Цей порядок виходить із загального принципу нарахування і відповідності доходів і витрат.

По-п'яте, довгострокові зобов'язання по облігаціях відображаються на спеціальних субрахунках:

- субрахунку 521 “Зобов'язання за облігаціями” – на суму номінальної вартості;
- субрахунку 522 “Премія за випущеними облігаціями” – на суму премії;
- субрахунку 523 “Дисконт за випущеними облігаціями” – на суму дисконту.

Сума амортизації дисконту списується в дебет субрахунку 952 “Інші фінансові витрати”, а сума амортизації премії – в кредит субрахунку 733 “Інші доходи від фінансових операцій”. За 12 місяців до дати погашення довгострокових облігацій їх вартість переводиться із розряду довгострокових в розряд поточних. Тоді вартість облігації списується з кредиту субрахунку 521 в кредит субрахунку 611 “Поточна заборгованість по довгострокових зобов'язаннях в національній валюті”.

Відмітимо, що весь перелік вимоги особливих питань у бухгалтерів не викликають. Але порядок відображення в бухгалтерському обліку купівлі-продажу облігацій власної емісії ні в одному нормативному документі не зазначається. При цьому немає спеціальних рахунків (субрахунків), на яких відображалися б вартість

викуплених облігацій, на зразок рахунку 45 "Вилучений капітал", на якому відображається викупна вартість акцій власної емісії (часткою статутного капіталу).

На думку О. Кушиної, викуп облігацій означатиме погашення заборгованості по викуплених облігаціях перед конкретним інвестором – власником таких облігацій, а продаж викуплених облігацій – виникнення заборгованості перед іншим інвестором, який стає власником облігацій. Оскільки в даній ситуації при викупі облігацій власної емісії облігаційна позика не погашається, а облігації надалі продаються, номінальну вартість викуплених облігацій, як зазначається О. Кушиною, необхідно відображати на забалансовому рахунку. [1, с. 73-74]

Бухгалтерський облік розміщення облігацій з їх подальшим викупом і перепродажем покажемо в таблиці 1.

Таблиця 1. Облік розміщення, викупу і продажу процентних облігацій

№ п/п	Зміст господарської операції	Дебет	Кредит	Сума, грн.
1	Відображено розміщення облігацій за номінальною вартістю	311	521	60000
2	Нараховані відсотки по облігаціях (сума умовна)*	952	684	3000
* Відсотки нараховуються на дату закінчення кожного звітного періоду				
3	Виплачені відсотки по облігаціях (сума умовна)*	684	311	3000
4	Викуплена частина облігацій (всього 50% випуску за номінальною вартістю 30000 грн.) на суму:			
4.1	рівну номінальній вартості 10000 грн.	521	311	10000
4.2	нижче за номінальну вартість 10000 грн. на 1000 грн.	521	311 733	9000 1000
4.3	вище за номінальну вартість 10000 грн. на 1000 грн.	521 952	311	10000 1000
5	Відображені викуплені облігації на забалансовому рахунку (за номінальною вартістю)	10	–	30000
6	Продано викуплену частину облігацій (всього 25% випуску за номінальною вартістю 15000 грн.) на суму:			
6.1	рівну номінальній вартості 5000 грн.	311	521	5000
6.2	нижче за номінальну вартість 5000 грн. (з дисконтом 1000 грн.)	311 523	521	4000 1000
6.3	вище за номінальну вартість 5000 грн. (з премією 1000 грн.)	311	521 522	5000 1000
7	Списані продані облігації із забалансового рахунку (за номінальною вартістю)	–	10	15000
8	Нараховані відсотки по облігаціям*	952	684	2250
* Відсотки нараховуються на дату закінчення кожного звітного періоду. Оскільки 25% випуску залишаються непроданими, відсотки нараховуються на чверть менше, ніж у разі продажу всього випуску (3000 грн. – (3000 грн. x 25%))				
9	Відображена амортизація дисконту (сума умовна)	952	523	125
10	Відображена амортизація премії (сума умовна)	522	733	125
11	Виплачені відсотки по облігаціях	684	311	2250

[1, с. 73-74]

У таблиці 1 наведений порядок відображення облігацій власної емісії, а саме їх розміщення, нарахування та виплата відсотків по них. Крім того, викуп та продаж процентних облігацій.

Що стосується документування операцій з облігаціями, то підставою для здійснення записів у бухгалтерському обліку при придбанні або перепродажу облігацій з каси чи поточного рахунку підприємства є первинні касові (касові ордери) та банківські (виписка банку) документи.

Бланки облігацій підприємства зберігають і обліковують як бланки суворої звітності у встановленому порядку. На такі бланки, що зберігаються на підприємстві, складають списки, де зазначають вид цінних паперів, номер, серію, номінальну вартість та термін погашення. При погашенні цінних паперів у списку необхідно зазначити дату, випуску банку або інший документ, на основі якого оприбутковано кошти. Якщо придбані цінні папери здають до банку на зберігання, у реєстрах аналітичного обліку роблять посилання на відповідний документ, одержаний від банку. Витрати, пов'язані зі сплатою банку винагороди за зберігання та перепродаж цінних паперів, відображають за дебетом рахунку 95 "Фінансові витрати".

Бухгалтерський облік бланків облігацій підприємства ведуть на позабалансовому рахунку 08 "Бланки суворого обліку" за номінальною вартістю. Рух цих бланків здійснюється на основі відповідних прибутково-видаткових ордерів. Списання їх із забалансового обліку здійснюється водночас із записами про реалізацію цінних паперів. Аналітичний облік бланків акцій і облігацій підприємства ведуть також на рахунку 08 "Бланки суворого обліку" за їх видами, місцями зберігання та матеріально відповідальними особами.

За кожним пакетом придбаних облігацій у 2-х примірниках складається реєстр, який повинен містити наступні обов'язкові реквізити: найменування емітента; номінальну вартість цінного паперу; купівельну вартість; номер, серію тощо; загальну кількість; дату купівлі; дату продажу. Всі цінні папери, у тому числі облігації, реєструється в Книзі обліку цінних паперів, яка повинна бути зброшурована, скріплена печаткою підприємства і підписами керівника та головного бухгалтера із пронумерованими сторінками. Коригування записів Книги можуть здійснюватися лише з дозволу керівника та головного бухгалтера із зазначенням дати виправлень.

Розрахунок премії або дисконту за облігаціями повинен оформлюватись розрахунком бухгалтерії.

Якщо придбані підприємством облігації передаються банку на тимчасове зберігання, то в реєстрах аналітичного обліку зазначається документ, згідно з яким банк прийняв їх на відповідальне відображення.

Для обліку та узагальнення інформації про наявність та рух облігацій державних та місцевих позик призначений рахунок 14 "Довгострокові фінансові інвестиції".

Що стосується аналітичного обліку облігацій, то він може вестись відповідно до строків, видів та емітентів із забезпеченням можливості одержання даних про фінансові інвестиції в Україні і за кордоном, а також відповідно до валюти (національної та іноземної).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах розвитку ринку цінних паперів важливу роль відіграє забезпечення ефективного та раціонального функціонування механізму ринкового господарювання.

Сьогодні ринок цінних паперів дає можливість і уряду, і суб'єктам господарювання розширити коло джерел фінансування, при цьому не обмежуючись самофінансуванням та банківськими кредитами.

У зв'язку з розвитком фондового ринку в Україні та розширенням спектру операцій з цінними паперами, які мають місце на вітчизняних підприємствах, виникає необхідність удосконалення методики їх облікового відображення операцій з цінними паперами, серед яких особливої уваги потребують операції з облігаціями.

В ході дослідження був проведений аналіз фондового ринку України, зокрема операції з облігаціями. В результаті було виявлено ряд проблемних питань, які потребують нагального вирішення. По-перше, відсутнє нормативне забезпечення щодо порядку відображення в бухгалтерському обліку купівлі-продажу облігацій власної емісії. По-друге, не впроваджено спеціальних рахунків (субрахунків), на яких відображалася б вартість викуплених облігацій. На даному етапі, перспективою подальших досліджень буде вирішення вище перерахованих проблемних питань з метою удосконалення відображення в бухгалтерському обліку операцій з облігаціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кушина Е. Бухгалтерский учет купли-продажи облигаций собственной эмиссии / Е. Кушина // Бухгалтерия. – 2009. – № 26(857). – С. 73-74
2. Мозговой О.Н. Ценные бумаги: учебное пособие / О.Н. Мозговой. – К.: Идательство УАННП “Феникс”, 1997. – 36 с. – с. 18
3. П(С)БО 11 “Зобов'язання”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 січня 2000 року № 91
4. П(С)БО 12 “Фінансові інвестиції”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 26 квітня 2000 року № 9
5. П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 2001 року № 559
6. Річний звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2008 рік. / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] // Режим доступу до звіту: <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx?PagelId=12>.